

ŚCIEŻKA DYDAKTYCZNA

Śladami nekropolii Solca Kujawskiego i okolic

INFORMATOR

Fot. W. Józwiakowska

Solec Kujawski 2024

Wprowadzenie

Solec Kujawski jest najstarszym miastem powiatu bydgoskiego, a mimo wszystko nie znajdziemy na jego terenie zabytków pamiętających najdawniejsze czasy. Jednymi z ważniejszych zabytków tworzących krajobraz kulturowy miast są świątynie i powiązane z nimi nekropolie.

Na terenie miasta i gminy znajduje się wiele nieczynnych cmentarzy, głównie ewangelickich, stopniowo zanikających z naszego krajobrazu poprzez postępującą dewastację oraz upływ czasu.

Podstawowe informacje

Długość trasy: ok. 25 kilometrów.

Rodzaj trasy: piesza lub rowerowa (w przypadku rowerzystów należy zmienić fragment trasy i zamiast ulicą Bydgoską – nie wolno jechać „pod prąd” – należy przebyć ją od budynku Muzeum Solca ulicami:

Ułańską – Plac Jana Pawła II – Kościuszki – Żeglarską – do skrzyżowania z ul. Słowackiego i Bydgoską) i dalej ul. Bydgoską w kierunku wyjazdu z miasta.

Proponowana Państwu ścieżka dydaktyczna **"Śladami nekropolii Solca Kujawskiego i okolic"** ma pomóc w pełniejszym poznaniu historii tych miejsc, ale także ludzi, którzy zostali pochowani na tych cmentarzach. Zachęcając Państwa do odbycia podróży tym szlakiem, pragniemy na nowo włączyć te przestrzenie w społeczną pamięć o dawnych mieszkańcach tych ziem zarówno katolików, jak i ewangelików, mennonitów czy Żydów.

Wędrówkę śladem nekropolii Solca Kujawskiego i okolic zaczynamy przy kościele pw. Św. Stanisława Biskupa i Męczennika. Położony przy świątyni cmentarz, założony w I połowie XVIII wieku, był zlokalizowany obok zbudowanego w latach 1735-1736 drewnianego kościoła katolickiego. Najstarsza zachowana na terenie cmentarza stela nagrobna pochodzi z 1888 roku, i upamiętnia Karola Czarneckiego – **długoletniego członka Dozoru Kościelnego**. Dodajmy tutaj, że Dozór Kościelny był instytucją publiczną, działającą przy parafii, której zadaniem było czuwanie nad utrzymaniem w całości i porządku zabudowań plebańskich, kościelnych oraz cmentarzy. Chociaż w listopadzie 1928 roku otwarto w Solcu Kujawskim cmentarz przy ul. Piotra Skargi, to pojedyncze nagrobki na przykościelnej nekropolii pochodzą jeszcze z okresu po II wojnie światowej. Warto dodać, że pomimo posiadania własnych cmentarzy, przy kościele pw. Św. Stanisława chowani byli także ewangelicy. Dotyczyło to głównie rodzin mieszanych **katolicko-ewangelickich**.

**SPRAWDŹ,
JAK DOTRZEĆ**

**do cmentarza
przy Kościele
św. Stanisława BiM**

Chociaż po wielu pochówkach nie zachowały się do dzisiaj żadne ślady, to wiemy, że na przykościelnym cmentarzu są pochowani żołnierze polegli w trakcie I wojny światowej. Wśród nich są służący w niemieckim wojsku Polacy, solecczanie: Jan Borkowski i Jan Danielski. Spoczywają tu również rosyjscy jeńcy wojenni – Dymitr Tytarenko czy Andrzej Oskin, którzy zmarli w Solcu. Ich mogiły nie zachowały się jednak do dnia dzisiejszego.

Nekropolia przy kościele pw. Św. Stanisława Biskupa i Męczennika zajmuje bardzo ważne miejsce dla lokalnej pamięci i tożsamości. Znajdują się na niej m.in.: Kwatera Powstańców Wielkopolskich, Zbiorowa Mogiła Ofiar II Wojny Światowej, Pomnik Niepodległości czy Pomnik Armii Krajowej.

**Drewniany kościół katolicki oraz przylegający do niego cmentarz
na pocztówce z początku XX w.
(ze zbiorów Muzeum Solca im. Księcia Przemysła w Solcu Kujawskim).**

Pocztówka wydana z okazji poświęcenia rozbudowanego kościoła pw. św. Stanisława BiM w Solcu Kujawskim z 1931 r. (Ze zbiorów Muzeum Solca im Księcia Przemysła).

Z cmentarza przykościelnego idziemy ulicą 29 Listopada w stronę spotkania z ulicą Stefana Roweckiego „Grotą”. Mijamy pomnik „Bohaterom Walki i Zwycięstwa 1939-1945” odsłonięty w 1973 roku oraz miejsce, w którym w latach 1926-1930 znajdowała się tablica upamiętniająca „Nieznanego Powstańca Wielkopolskiego”. Następnie, korzystając ze znaków ścieżki dydaktycznej „Śladami Powstania Wielkopolskiego” idziemy w kierunku ulicy Powstańców. Na wysokości zabudowań wielorodzinnych przy ul. Robotniczej skręcamy w prawo do lasu, który ograniczają ulice Powstańców, Piaskowa i Średnia.

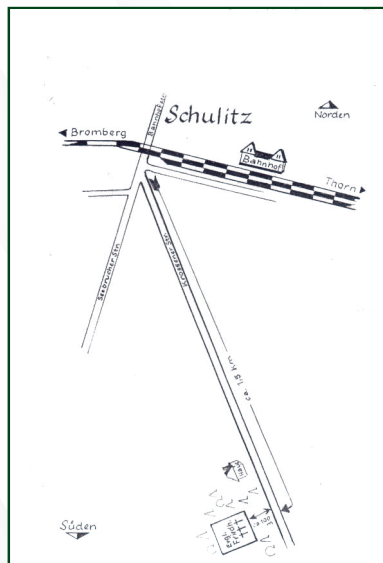
**SPRAWDŹ,
JAK DOTRZEĆ**

**do pomnika
„Bohaterom Walki
i Zwycięstwa
1939-1945”**

Oznakowanie ścieżki dydaktycznej Śladami Powstania Wielkopolskiego

Grafika pokazująca położenie cmentarza przy ul. Powstańców (ze zbiorów Muzeum Solca im. Księcia Przemysła)

Korzystając z leśnej drogi, dochodzimy do pierwszego z trzech opuszczonych cmentarzy ewangelickich. Nekropolia znajdująca się najbliżej ulicy Powstańców została założona po 1908 roku. Założenie tego cmentarza zbiegło się w czasie z potrzebą tworzenia na terenie Niemiec cmentarzy pamięci, upamiętniających poległych podczas I wojny światowej.

W dwudziestoleciu międzywojennym teren cmentarza dla własnych potrzeb próbowała bezskutecznie przejąć parafia katolicka. W okresie II wojny światowej pochowano tutaj 37 miejscowych Niemców, którzy zginęli w Solcu i okolicach w pierwszych dniach września 1939 roku. Zarys zbiorowej mogiły jest zresztą widoczny do dziś. Po 1945 roku nekropolia uległa dewastacji. Nie wiadomo kiedy cmentarz został oficjalnie zamknięty.

**SPRAWDŹ,
JAK DOTRZEĆ**

**do cmentarza
przy
ul. Powstańców**

**Masowy grób Niemców, którzy zginęli
w pierwszych dniach września 1939 r. w Solcu Kujawskim i okolicach.
Cmentarz przy ul. Powstańców (ze zbiorów Muzeum Solca im Księcia Przemysła).**

Idąc dalej leśną drogą w kierunku zachodnim, osiągamy drugi cmentarz. Niewielka nekropolia powstała na przełomie XIX i XX w., a na pewno przed 1908r. Był to cmentarz prywatny rodziny Thiede oraz skoligaconych z nią rodzin. Z pewnością pochowano na nim żołnierza Davida Thiede. Przeprowadzone w ramach projektu prace porządkowe, pozwoliły zidentyfikować w pełni jeden pochówek. Odsłonięta stela nagrobna poświęcona była pani Almie Leichnitz zmarłej w 1915 r. Do dzisiaj nieznana jest tożsamość innych pochowanych tutaj osób.

Dewastacja obiektu nastąpiła tutaj również po II wojnie światowej. Być może ciągle niska świadomość społeczeństwa dotycząca charakteru obiektu, sprawia iż regularnie trzeba go porządkować.

**Dekoracja na jednym
z nagrobków na
cmentarzu pomiędzy
ul. Powstańców a Piaskową
(fot. W. Józwiakowska)**

**SPRAWDŹ,
JAK DOTRZEĆ**

**do
kolejnej
nekropolii**

**SPRAWDŹ,
JAK DOTRZEĆ**

**do cmentarza
przy ul. Piaskowej**

Odslonięta w trakcie prac porządkowych stela z zachowanymi danymi personalnymi pochowanej osoby – pani Almy Lechnitz (1885 – 1915) (fot. W. Józwiakowska).

Niedaleko od tego cmentarza znajduje się kolejny położony w pobliżu ulicy Piaskowej. Najstarsze źródła potwierdzają funkcjonowanie cmentarza już w 1801 r., natomiast nie można wykluczyć, że mógł on już funkcjonować od lat 80. XVIII w. Cmentarz stanowi najstarszy zabytek protestanckiej kultury materialnej dawnych Olędrow Zamkowych, a obecnie Solca Kujawskiego, aczkolwiek nie jest najstarszym z innowierczych cmentarzy w gminie (Przyłubie). Było to miejsce wiecznego spoczynku mieszkańców z Olędrow Zamkowych, Folwarku Soleckiego, Olędrow Miejskich, miasta Solec, a czasem także okolicznych wsi np. Rudy. Chociaż jest to cmentarz ewangelicki, to w dwudziestoleciu międzywojennym na tej nekropolii odbywały się pochówki zmarłych należących do Polskiego Narodowego Kościoła Katolickiego. Jego wyznawcy przybyli w tym czasie do Solca jako osiedleńcy z Ameryki. Tak jak w przypadku dwóch wspomnianych wcześniej cmentarzy, tak i ten został zdewastowany po zakończeniu II wojny światowej.

Nagrobki odsłonięte w trakcie prac porządkowych, prowadzonych w ramach projektu na terenie cmentarza przy ul. Piaskowej (fot. W. Józwiakowska).

Idąc dalej ulicą Piaskową, dochodzimy wzdłuż lasu do ulicy Średniej. Następnie kierujemy się w stronę skrzyżowania z ulicą Powstańców i idziemy dalej Średnią w kierunku wschodnim – mijając po prawej stronie teren Rodzinnych Ogródków Działkowych. Przy rozwidleniu dróg skręcamy w lewo i idziemy ulicą Średnią w stronę przejazdu kolejowego przy zbiegu ulic Lipowej i Kujawskiej. Przechodzimy przez przejazd, a następnie spotykamy znaki zielonego szlaku pieszego im. Tadeusza Dolczewskiego. Korzystając ze szlaku, idziemy ulicą Sosnową i kierujemy się w stronę Przyłubia. Maszerujemy drogami leśnymi zgodnie ze znakami szlaku zielonego. Wychodzimy na Drogę wojewódzką nr 394, skręcamy w prawo i idziemy w stronę cmentarza mennonicko-ewangelickiego.

**Fragment malowniczej trasy szlaku zielonego. im. T. Dolczewskiego
(ze zbiorów KTP Horyzont PTTK w Solcu Kujawskim)**

Trudno powiedzieć, czy cmentarz, który znajduje się współcześnie we wsi, jest tym samym, z którego w czasach nowożytnych korzystali sprowadzeni tutaj osadnicy olęderscy. Obiekt, który zachował się do naszych czasów, ma charakter cmentarza ewangelickiego z XIX i XX wieku. Nie jest znana data założenia cmentarza, natomiast najstarsze groby pochodzą z lat 30. XIX wieku. Podczas II wojny światowej na terenie nekropolii pochowano zmarłych w niewoli jeńców radzieckich. W 1949 roku ich szczątki ekshumowano i przeniesiono na cmentarz przy ul. Artyleryjskiej w Bydgoszczy. Po II wojnie światowej nekropolia jako opuszczone mienie polonickie pozostawała bez opieki. W końcu przeszedł on na własność soleckiej gminy. Przez lata, w wyniku kradzieży ginęły z cmentarza m.in. żeliwne krzyże. Ostatni z nich został przeniesiony prewencyjnie do Muzeum Solca im. Księcia Przemysła, gdzie można go oglądać na wystawie stałej.

Cmentarz ewangelicko-mennonicki w Przylubiu wraz z charakterystycznym dębem szypułkowym, zdobiącym do niedawna krajobraz nekropolii (ze zbiorów Muzeum Solca im. Księcia Przemysła).

SPRAWDŹ, JAK DOTRZEĆ

do cmentarza mennonicko-ewangelickiego
w Przylubiu

Żeliwny krzyż nagrobny z cmentarza ewangelicko-mennonickiego w Przyłubiu znajdujący się obecnie na wystawie stałej muzeum (ze zbiorów Muzeum Solca im. Księcia Przemysła)

Opuszczamy teren cmentarza i przy zachowaniu środków ostrożności, wzdłuż Drogi wojewódzkiej nr 394, kierujemy się w stronę Solca Kujawskiego. Krótco przed wejściem do miasta, w lesie po lewej stronie drogi (idąc z Przyłubia do Solca Kujawskiego) znajdują się niewielkie pozostałości cmentarza wsi Przyłubie Polskie. Nekropolia powstała przed 1908 rokiem, ale nieznaną jest jej dokładna data założenia. Prawdopodobnie był to cmentarz ewangelicki. Dewastacja cmentarza nastąpiła po zakończeniu II wojny światowej. Obecnie śladem po nim jest jedynie jeden zachowany nagrobek, który dostrzeże pośród drzew tylko wprawne oko.

Fragment mapy z 1935 roku wydanej przez Wojskowy Instytut Geograficzny, z zaznaczonym cmentarzem ewangelickim na terenie dawnego Przylubia Polskiego (ze zbiorów Muzeum Solca im. Księcia Przemysła).

Nagrobek zachowany na terenie cmentarza w Przylubiu Polskim.

(fot. P. Banasiak)

**SPRAWDŹ,
JAK DOTRZEĆ**

**do nekropolii
na terenie
dawnego Przylubia
Polskiego**

Wchodzimy do Solca Kujawskiego i idziemy wzdłuż ulicy Toruńskiej. Zatrzymujemy się w pobliżu budynku byłego hotelu robotniczego (dzisiejszy adres: ul. Toruńska 46). W jego okolicy znajdują się pozostałości cmentarza ewangelickiego. Nekropolia została założona w 1898 roku. Na cmentarzu pochowano m.in. 3 żołnierzy poległych w czasie I wojny światowej oraz dwóch żołnierzy niemieckiego Grenzschtutzu z Bydgoszczy, którzy zginęli po wojnie w 1919 roku. W czasie II wojny światowej pochowano tutaj także trzech soleckich Niemców, którzy zginęli w pierwszych dniach września 1939 roku. Z okresem wojny związany jest również pochówek brytyjskiego jeńca wojennego, który zmarł w 1944 roku. Zwłoki jeńca po wojnie zostały ekshumowane. Po 1945 roku obiekt stopniowo ulegał dewastacji. Jeszcze pod koniec lat 70. widoczne były pozostałości cmentarnej kaplicy.

W obawie przed kradzieżą żeliwne płotki otaczające groby zostały z terenu cmentarza usunięte i zabezpieczone (znajdują się obecnie w Muzeum Solca). Warto również dodać, że do dzisiaj widoczny jest zarys cmentarnej alei, która pozwala wyobrazić sobie, jak estetycznie musiały wyglądać niegdyś to miejsca. Oficjalne zamknięcie tego cmentarza nastąpiło dnia 03.02.1964 r. Co ciekawe, w sąsiedztwie tego cmentarza znajdują się jeszcze dwa miejsca, w których kiedyś grzebano zmarłych.

**SPRAWDŹ,
JAK DOTRZEĆ**

**do młodszego
cmentarza
ewangelickiego
przy ul. Toruńskiej**

Nagrobek na cmentarzu ewangelickim przy ul. Toruńskiej wykonany przez soleckiego kamieniarza F. Kaldana (Ze zbiorów Muzeum Solca im. Księcia Przemysła).

MAPA PRZEBIEGU ŚCI

LEGENDA

- 1 Cmentarz przy Kościele pw. Św. Stanisława BiM
- 2 Pomnik „Bohaterom Walki i Zwycięstwa 1939-1945”
- 3 Cmentarz ewangelicki przy ul. Powstańców
- 4 Cmentarz ewangelicki pomiędzy ul. Powstańców a ul. Piaskowej
- 5 Cmentarz ewangelicki przy ul. Piaskowej
- 6 Cmentarz mennonicko-ewangelicki w Przyłubiu
- 7 Nekropolia na terenie dawnego Przyłubia Polskiego
- 8 Młodszy cmentarz ewangelicki przy ul. Toruńskiej

ŹKI DYDAKTYCZNEJ

- 9 Lokalizacja dawnego cmentarza żydowskiego
- 10 Starszy cmentarz ewangelicki przy ul. Toruńskiej
- 11 Miejsce gdzie dawniej stała solecka bożnica
- 12 Dawna świątynia ewangelicka - obecnie kościół katolicki pw. NSPJ
- 13 Nekropolia ewangelicka w dawnym Otorowskim Młynie
- 14 Cmentarz mennonicko-ewangelicki w Otorowie
- 15 Miejsce pamięci narodowej w Otorowie
- 16 Współcześnie użytkowany cmentarz przy ul. Piotra Skargi

Pochówek brytyjskiego jeńca na terenie cmentarza przy ul. Toruńskiej (Ze zbiorów Muzeum Solca im. Księcia Przemysła).

Kaplica cmentarna przy ul. Toruńskiej. Fotografia z lat 60. XX w. (Fot: Kazimierz Lewandowski)

W bezpośrednim sąsiedztwie cmentarza ewangelickiego przy ulicy Toruńskiej znajduje się miejsce, w którym założono cmentarz żydowski. Co prawda Żydowska Gmina Wyznaniowa w Solcu Kujawskim została powołana w 1834 roku, to cmentarz żydowski miał powstać dopiero w 1867 roku. Chociaż po raz pierwszy w materiałach źródłowych obiekt ten pojawia się na przełomie XIX/XX wieku, to jednak na mapie można go zobaczyć dopiero w 1910 roku. O samym wyglądzie cmentarza nie wiadomo wiele. Z zachowanych kawałków macew, przechowywanych w Muzeum Solca im. Księcia Przemysła, można dowiedzieć się, że umieszczano na nich napisy w języku zarówno niemieckim, jak i hebrajskim. Żydowska Gmina Wyznaniowo nie była specjalnie liczna (w 1903 roku mieszkało w Solcu 65 Żydów, co stanowiło 1,5% ogólnej liczby mieszkańców) i należy sądzić, że cmentarz w zupełności wystarczał na jej potrzeby.

W dwudziestoleciu międzywojennym liczba Żydów w Solcu ciągle malała, co sprawiło, że na początku lat 30. Solecką Żydowską Gminę Wyznaniową włączono w struktury bydgoskiej, i to na jej własność przeszedł cmentarz. W wyniku II wojny światowej żydowska społeczność Solca przestała istnieć. W czasie wojny rozebrano solecką bożnicę i zdewastowano cmentarz, na którym zniszczono wszystkie nagrobki. Nie wiadomo dokładnie kiedy po 1945 roku teren cmentarza został zniwelowany.

**SPRAWDŹ,
JAK DOTRZEĆ**

**do cmentarza
żydowskiego**

**Fragmenty macew zachowanych z terenu dawnego cmentarza żydowskiego
(Ze zbiorów Muzeum Solca im. Księcia Przemysła w Solcu Kujawskim)**

Naprzeciwno – po drugiej stronie ulicy Toruńskiej, również znajdował się kiedyś cmentarz ewangelicki. Jego historia sięga dalej, niż obiektu, którego pozostałości można ciągle oglądać. Był to prawdopodobnie pierwszy cmentarz Ewangelickiej Gminy Wyznaniowej, założonej w Solcu około 1834 roku.

Według źródeł kartograficznych, do 1876 roku był to jeden z dwóch – obok cmentarza przy kościele katolickim – funkcjonujących na terenie Solca cmentarzy. W tym miejscu w 1873 roku pochowano 18 osób zmarłych na cholere. Prawdopodobnie w ciągu kilku lat nekropolia stała się przepełniona, a pochówków dokonywano już na cmentarzu założonym naprzeciwko. Cmentarz funkcjonował prawdopodobnie do początku XX wieku. Po II wojnie światowej uległ on całkowitej dewastacji. Nie jest znana ani dokładna data jego zamknięcia, ani niwelacji.

SPRAWDŹ, JAK DOTRZEĆ

Sprawdź lokalizację starszego cmentarza ewangelickiego przy ul. Toruńskiej

Fragment mapy z 1878 r. z zaznaczonym pierwszym cmentarzem Ewangelickiej Gminy Wyznaniowej w Solcu przy ul. Toruńskiej
(Ze zbiorów Muzeum Solca im. Księcia Przemysła w Solcu Kujawskim)

Idąc dalej w kierunku centrum miasta, dochodzimy do zbiegu ulic Toruńskiej i Wolności. W pobliżu miejsca, w którym znajduje się obecnie blok mieszkalny znajdowała się kiedyś solecka bożnica, zniszczona przez Niemców podczas II wojny światowej.

SPRAWDŹ, JAK DOTRZEĆ

Sprawdź miejsce, gdzie dawniej stała solecka bożnica

Ulicą Toruńską dochodzimy do budynku Villa Anna, w którym od 2009 roku znajduje się Muzeum Solca im. Księcia Przemysła. Idziemy dalej w stronę Placu Jana Pawła II i następnie ul. Bydgoską. Mijamy kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa, dawnej świątyni ewangelickiej, przy którym znajduje się kamień upamiętniający ofiary Zbrodni Katyńskiej z terenu miasta i gminy Solec Kujawski – Zdzisława Gierlińskiego oraz Henryka Hoffmana. Idziemy nadal ulicą Bydgoską i dalej, korzystając ze ścieżki rowerowej, wychodzimy z Solca Kujawskiego. Kierujemy się w stronę płyty upamiętniającej niemiecką zbrodnię w Otorowie, dokonaną jesienią 1939 roku.

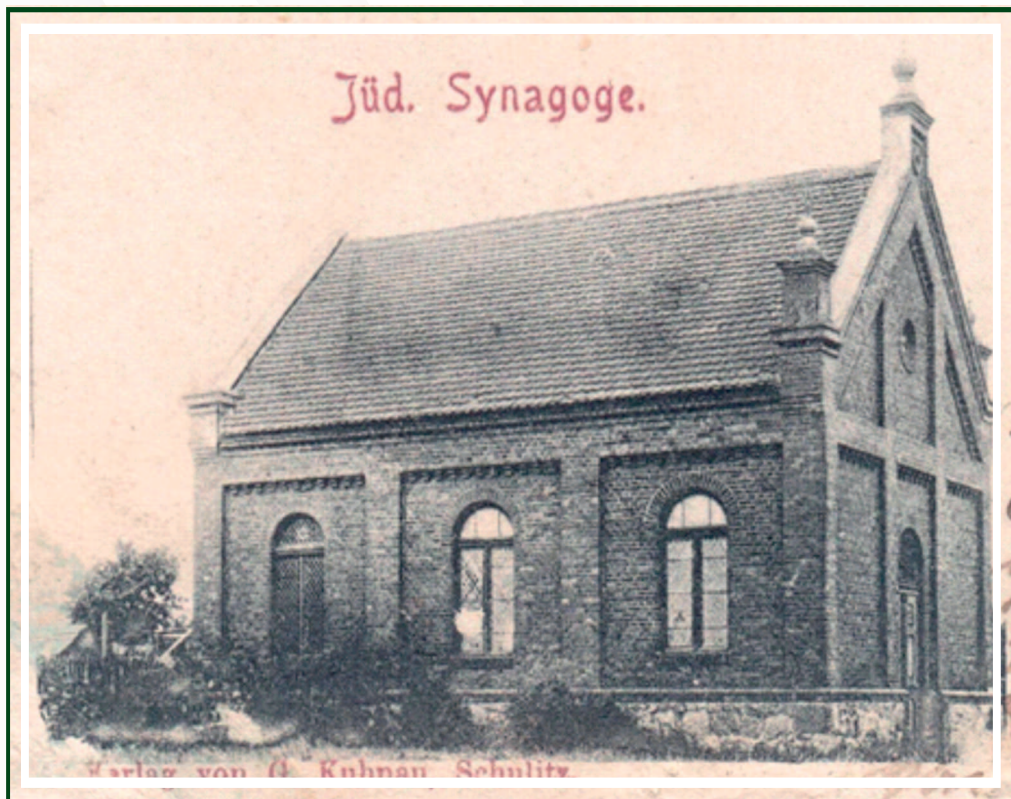

SPRAWDŹ, JAK DOTRZEĆ

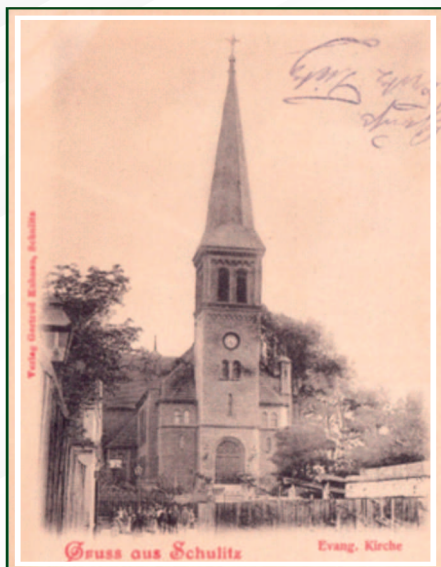
Sprawdź lokalizację do dawnej świątyni ewangelickiej

Solecka bożnica żydowska (synagoga) na pocztówce z pocz. XX w.
(Ze zbiorów Muzeum Solca im. Księcia Przemysła).

Kościół ewangelicki w Solcu na pocztówce
z początku XX w. – obecnie katolicki
pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa
(Ze zbiorów Muzeum Solca im. Księcia
Przemysła).

Przy budynku starego młyna w Otorowie, znajdującym się naprzeciwko byłego domu młynarza (Otorowo 22), skręcamy w lewo. Idziemy w stronę budynku o nazwie Czarna Warszawa, a następnie na krótko wchodzimy na czarny szlak pieszy im. Macieja Wdowickiego. W momencie, kiedy kończą się zabudowania – spoglądamy w prawo. W widocznej kępie drzew znajdują się pozostałości cmentarza w Otorowie (dawniej Otorowski Młyn). Cmentarz został założony na skraju pola, na sztucznie usypanym niewielkim wzniesieniu. Data powstania tego obiektu nie jest znana, ale powstał przed 1876 rokiem. Nie wiadomo kiedy cmentarz uległ dewastacji oraz kiedy został zamknięty.

SPRAWDŹ, JAK DOTRZEĆ

do nekropolii w dawnym Otorowskim Młynie

**Budynek tzw. Czarnej Warszawy w Otorowie – fotografia współczesna
(Zdjęcie ze zbiorów Muzeum Solca im. Księcia Przemysła).**

Wracamy w stronę starego młyna, i korzystając ze ścieżki rowerowej, kierujemy się w stronę Bydgoszczy. W pobliżu byłej szkoły w Otorowie (Otorowo 8) skręcamy w lewo. Za ceglanym budynkiem znajduje się cmentarz mennonicko-ewangelicki. Nie wiadomo czy cmentarz, który znajduje się w sąsiedztwie byłego budynku szkolnego, jest tożsamy z tym, który założyli osadnicy ołędzcy sprowadzeni do Otorowa w XVII wieku. Nekropolia, która przetrwała do naszych czasów, była zlokalizowana w tym miejscu przed 1876 rokiem. Prawdopodobnie cmentarz był użytkowany przez mieszkańców wsi do 1945 roku. Po II wojnie światowej doszło do dewastacji nekropolii. Przez pewien czas Rada Szkoły czyniła starania, aby na jego terenie urządzić boisko szkolne. Wiązałoby się to jednak z koniecznością przeprowadzenia ekshumacji, dlatego pomysł budowy boiska zarzucono.

SPRAWDŹ, JAK DOTRZEĆ

do cmentarza mennonicko-ewangelickiego
w Otorowie

Cmentarz ewangelicko-mennonicki w Otorowie
(Zdjęcie ze zbiorów Muzeum Solca im. Księcia Przemysła).

Po obejrzeniu cmentarza wracamy w stronę ścieżki rowerowej, a następnie przy zachowaniu szczególnej ostrożności przechodzimy przez asfaltową drogę. Korzystając z polnej drogi, dochodzimy do wału przeciwpowodziowego. Warto tutaj dodać, że wał został wzniesiony podczas II wojny światowej przez Niemców, którzy wykorzystali do tego jeńców wojennych. Idąc drogą znajdującą się na wale, wracamy w kierunku Solca Kujawskiego. Na końcu wału, również przy zachowaniu szczególnej ostrożności, przechodzimy przez asfaltową jezdnię i kierujemy się w stronę Użytku ekologicznego „Biała Góra”. Idziemy dalej w stronę miejsca pamięci narodowej, upamiętniającego niemiecką zbrodnię w Otorowie, do której doszło jesienią 1939 roku. Niemcy rozstrzelali tutaj kilkuset polskich mieszkańców powiatu bydgoskiego. Dla zatarcia śladów, w 1944 roku szczątki ofiar zostały spalone. Korzystając następnie z dwóch szlaków pieszych – czerwonego Martyrologii Solecczan oraz czarnego im. Macieja Wdowickiego, kierujemy się w stronę Solca Kujawskiego. Naszą wędrowkę kończymy przy cmentarzu przy ulicy Piotra Skargi.

SPRAWDŹ, JAK DOTRZEĆ

do miejsca pamięci narodowej w Otorowie

**Uczestnicy uroczystości
odsłonięcia pomnika
upamiętniającego
ofiary niemieckiej zbrodni
z jesieni 1939 roku.
Otorowo, 01.09.1981 r.
(ze zbiorów Muzeum Solca
im. Księcia Przemysła)**

Nekropolia została założona w 1928 roku, a regularne pochówki odbywają się na niej od 1929 roku. Do II wojny światowej grzebano tam głównie zmarłych wyznania katolickiego. Na cmentarzu są pochowani m.in. dwaj żołnierze Wojska Polskiego, którzy zginęli dnia 3 września 1939 roku podczas niemieckiego nalotu na Solec. Jednym z nich jest por. Czesław Kobos, natomiast tożsamości drugiego żołnierza nie udało się ustalić. Na cmentarzu pochowano także 16 żołnierzy Armii Czerwonej. Ich szczątki zostały ekshumowane, a następnie przeniesione na cmentarz przy ul. Artyleryjskiej w Bydgoszczy. Do dzisiaj cmentarz przy ul. Piotra Skargi jest jedynym czynnym cmentarzem w Solcu Kujawskim. Wśród wielu pochowanych mieszkańców Solca Kujawskiego i okolic spoczywają tam osoby wielce zasłużone dla naszego miasta.

SPRAWDŹ, JAK DOTRZEĆ

do współcześnie użytkowanego cmentarza

Grób dwóch polskich
żołnierzy - ofiar
niemieckiego nalotu
na Solec z dnia
03.09.1939 roku.
Cmentarz przy
ul. Piotra Skargi
w Solcu Kujawskim.
(Zdjęcie ze zbiorów
Muzeum Solca
im. Księcia Przemysła).

Zakończenie

Prezentowana ścieżka dydaktyczna opracowana została w ramach projektu pt. "Od czynu do pamięci – wspólnie na rzecz dawnych mieszkańców Solca Kujawskiego" realizowanego w ramach programu Narodowego Instytutu Dziedzictwa – Wspólnie dla dziedzictwa, którego beneficjentem było Stowarzyszenie „Absolwenci i Miłośnicy ZSOiZ w Solcu Kujawskim”.

DOFINANSOWANO ZE ŚRODKÓW MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO W RAMACH PROGRAMU NARODOWEGO INSTYTUTU DZIEDZICTWA – WSPÓLNIE DLA DZIEDZICTWA.

 Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

 Narodowy Instytut Dziedzictwa

 ABSOLWENCI I MIŁOŚNICY ZSOiZ W SOLCU KUJAWSKIM

PROJEKT EDUKACYJNY

OD CZYNU DO PAMIĘCI - WSPÓLNIE NA RZECZ DAWNYCH MIESZKAŃCÓW SOLCA KUJAWSKIEGO

PROGRAM WYDARZEŃ PROJEKTOWYCH:

- **3 WRZEŚNIA 2024 R. GODZ. 10:00** – WYKŁAD MICHAŁA WIŚNIEWSKIEGO ZE STOWARZYSZENIA „LAPIDARIA. ZAPOMNIANE CMENTARZE POMORZA I KUJAW” PODEJMUJĄCY PROBLEM OCHRONY NIECZYNNYCH NEKROPOLII
- **3 WRZEŚNIA 2024 R. GODZ. 12:00** – PRACE PORZĄDKOWE PROWADZONE NA TERENIE DAWNEGO CMENTARZA EWANGELICKIEGO PRZY UL. PIASKOWEJ
- **4 - 6 WRZEŚNIA 2024 R. GODZ. 10:00** – PRACE PORZĄDKOWE PROWADZONE NA TERENIE DAWNEGO CMENTARZA EWANGELICKIEGO PRZY UL. POWSTAŃCÓW, POMIĘDZY UL. POWSTAŃCÓW I PIASKOWĄ ORAZ NA UL. TORUNSKIEJ
- **24 WRZEŚNIA 2024 R. GODZ. 10:00** – WYKŁAD DR MICHAŁA TARGOWSKIEGO Z UNIWERSYTETU MIKOŁAJA KOPERNIKA W TORUNIU PORUSZAJĄCY PROBLEMATYKĘ DZIEJÓW I KULTURY OLEDERSKIEJ W OKOLICACH SOLCA KUJAWSKIEGO
- **9 PAŹDZIERNIKA 2024 R. GODZ. 10:00** – WYKŁAD PANA ADAMA SZEFERA Z KUJAWSKO-POMORSKIEGO CENTRUM KULTURY W BYDGOSZCZY PORUSZAJĄCEGO PROBLEMATYKĘ DZIEJÓW SOLECKICH NEKROPOLII I ZNACZENIA DAWNYCH NEKROPOLII JAKO ELEMENTU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO REGIONU
- **16 PAŹDZIERNIKA 2024 R. GODZ. 10:00** – WYKŁAD PANA RAFAŁA KUBIAKA Z MUZEUM SOLCA IM. KSIĘCIA PRZEMYSŁA PRZYBLIŻAJĄCY PROBLEMATYKĘ WIELOKULTUROWOŚCI SOLCA KUJAWSKIEGO I OKOLIC DAWNIEJ ORAZ WSPÓŁCZESNIĘ
- **25 PAŹDZIERNIKA 2024 R. GODZ. 9:00** - RAJD PIESZY PROMUJĄCY NOWĄ ŚCIEŻKĘ DYDAKTYCZNĄ POŚWIĘCONĄ ZAPOMNIANYM NEKROPOLIOM Z TERENU MIASTA I GMINY SOLEC KUJAWSKI.
- **25 PAŹDZIERNIKA 2024 R. GODZ. 12:00** – WERNISZAŻ WYSTAWY KONCZĄCEJ PROJEKT POŁĄCZONY Z PROGRAMEM ARTYSTYCZNYM

PARTNERZY:

 Kujawsko-Pomorskie CENTRUM DZIEDZICTWA w Toruniu

 Toruń

 Pomorskie

 Kujawsko-Pomorskie Centrum Kultury w Bydgoszczy

 Kujawsko-Pomorskie Centrum Kultury w Bydgoszczy

 Kujawsko-Pomorskie Centrum Kultury w Bydgoszczy

 Kujawsko-Pomorskie Centrum Kultury w Bydgoszczy

PATRONAT MEDIALNY:

 TVP

Szczegółowy program działań projektowych (oprac. W. Józwiakowska)

W ramach projektu uczniowie Zespołu Szkół Ogólnokształcących i Zawodowych w Solcu Kujawskim mieli okazję uczestniczyć w szeregu wykładów prezentujących wielokulturową historię miasta, ale także wziąć udział w pracach porządkowych na czterech ewangelickich nekropoliach. Efekty tych prac mogą Państwo oglądać podążając ścieżką dydaktyczną. Prezentowana w niniejszym folderze trasa ma również pomóc w przybliżeniu złożonej historii Solca oraz okolicznych wsi pozostałym mieszkańcom oraz przybywającym tu turystom. Zaprezentowana ścieżka ma za zadanie pokazać współwystępowanie różnych grup religijnych i narodowościowych w dawnym Solcu. Równocześnie ma pomóc we włączeniu na nowo tych przestrzeni w społeczną pamięć o mieszkańcach tych ziem.

Kilka kadrów dokumentujących wydarzenia i działania realizowane w ramach projektu (fot. W. Józwiakowska)

Koncepcja: dr Patryk Banasiak

Opracowanie merytoryczne: Łukasz Wojtecki

Korekta językowa: Lucyna Stefańska

Opracowanie graficzne: Madres Studio Reklamy

Współorganizatorzy ścieżki dydaktycznej

INFORMATOR

Solec Kujawski 2024

DOFINANSOWANO ZE ŚRODKÓW MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO W RAMACH PROGRAMU NARODOWEGO INSTYTUTU DZIEDZICTWA - WSPÓLNIE DLA DZIEDZICTWA.

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

Narodowy
Instytut
Dziedzictwa

ABSOLWENCI I MIŁOŚNICY
ZSOiZ
W SOLECU KUJAWSKIM